

Tutkimukseen liittyvästä kriittisyydestä

Tässä katsauksessa kiinnitän huomiota siihen, kuinka tärkeää lähdetutkimus ja siihen liittyvä lähdekriittikki on historianitutkimuksessa. Esimerkit liittyvät omaan väitöskirjatutkimukseeni *Uutta, vanhaa ja lainattua: Tampereen Kaupunkilähetyksen kristillissosiaalisen työn asemoituminen hyvinvointivaltion rakentumisessa vuosina 1939–1973*, jota tehdessäni törmäsin lukuisiin, jo olemassa olevassa lähdeaineistossa olleisiin epäselviin, jopa virheellisiin tulkintoihin ja tietoihin.¹

Kun aloitin väitöskirjaani liittyvän tutkimustyön, luin ensimmäiseksi Martti Järventien kirjan *Uskon ja rakkauden työtä: Tampereen Kaupunkilähetyksen 75-vuotishistoria* vuodelta 1959. Tämä oli hänen pastoraalikirjoituksensa. Esipuheessa hän myöntää subjektiivisuutensa, mutta kertoo pyrkivänsä ”esittämään tapahtumat sellaisina, kuin ne käytettävänä olleista lähteistä ovat avautuneet”.²

Järventiellä oli käytössään aineistoja, jotka ovat sittemmin kadonneet, kuten monet pöytäkirjojen liitteet ja vanhempi kirjeenvaihto julkishallinnon kanssa. Hänen kirjaansa koskevasta mapista Tampereen Kaupunkilähetyksen arkistosta löytyi kylläkin muistiinpanoja haastatteluista, joiden kohteet ovat edesmenneet jo kymmeniä vuosia sitten. Valitettavasti Järventie ei merkinnyt kaikkia tietolähteitään kovin tunnollisesti kirjaansa, joten en voinut omassa tutkimuksessani lähdekriittisistä syistä ottaa kaikkia mielenkiintoisia väitteitä esille vahvistettuina tietoina.³

Järventie ei tyytynyt vain kuvailemaan tapahtumia, vaan esitti niistä myös omia tulkintojaan. Hän veti yhteen Raamatun, Martti Lutherin, Johann Hinrich Wichernin, Wilhelm Löhen, Otto Aarnisalonn

ja Sigfrid Sireniuksen ajatuksia ja toimia sekä kytki nämä Kaupunkilähetyksen toiminnan piirteisiin ja motiiveihin. Lopputulemana hän piti kaupunkilähetystyötä selvemmin sisälähetyksenä kuin diakoniana, koska työssä oli mukana evankelioivia pyrkimyksiä ja diakonian tulisi olla täysin puhdasta auttamista ilman muita päämääriä. Lisäksi diakonia kuului hänen mukaansa ennemmin kirkon kuin yhdistysten tehtäväksi. Järventie teki myös menneistä vaiheista kokoavia tulkintoja, joista jokunen päättyi sittemmin muun muassa Paavo Kortekankaan väitöskirjaan.⁴

Järventien lähtökohta oli varmasti hyvää tarkoittava. Mies tunnetaan umpirehellisenä, kaikille hyvää haluavana miehenä. Kaikki Kaupunkilähetyksen käänteet tapahtuivat Jumalan johdatuksesta ja kaikki kääntyi aina parhain päin. Kunnan kirkonmiehenä hän halusi nähdä Kaupunkilähetyksen kirkon käden jatkeena, mutta totesi myös toiminnan maallistuneen kaupungin sosiaalitoimia palvelevia laitoksia rakennettaessa. Hän halusi nähdä niin Erkki Niinivaaran ajaman sosiaalisen kristillisyyden kuin herätyskristillisyydenkin saman työn sisällä, mikä oli tavallaan perinteinen sisälähetyksen työnäky.⁵

VANHA AIKAJANA TUOTTAA PÄÄNVAIVAA
Ikään kuin väitöskirjani esityönä kirjoitin Tampereen Kaupunkilähetykselle tilaustyönä yhdistyksen 100-vuotishistorian *Ihmisen puolustaja: Tampereen Kaupunkilähetyksen ry. 100 vuotta*.⁶ Jo tässä vaiheessa kiinnitin huomiota Kaupunkilähetyksen alkuvaiheita koskevaan kronologiaan. Eri lähteistä ja tutkimuksista kuului jotain outoa rutinaa kuin vanhan vaihdelaatikon synkronirenkaisista. Olin saanut dosentti Pirjo Markkolalta patkän hänen ko-

pioimaansa Helsingin Diakonissalaitoksen korttia, jossa mainittiin sama aloitusvuosi 1880 kuin Järventiellä. Järventie oli nähnyt saman kortin, johon Lina Snellman oli kirjannut pastori Fontellin ja hänen vaimonsa aloittaneen kaupunkilähetyksen Tamperella pyhäkouluna vuonna 1880.

Tästä huolimatta Järventie päätyy esittämään pyhäkoulun alkaneen vasta vuonna 1881. Tämän hän päätteli *Tampereen Sanomien* uutisesta. Lina Snellman oli ilmeisesti kirjoittanut ulkomuistista renumerikintänsä Kaupunkilähetyksen korttiin, kun ensimmäinen laitoksen diakonissa lähetettiin Tampereelle 1890-luvulla. Jopa Järventien haastattelema Sofia Backman kertoi aloittaneensa Fontellin pyhäkoulunopettajana jo vuonna 1878 päästyään rippikoulusta, mutta ilmeisesti Järventien oma lähdekritiikki hylkäsi tämän tiedonannon. Samoin Fontellin lähipiiriin kuuluneessa Sumeliuksen perheessä oli annettu tyttärelle rippilahjaksi kirja, joka sopisi pyhäkoulunopettajan työkalupakkiin. Kirjan saaneesta Olga Sumeliuksesta tuli myöhemmin Fontellin jäätyä yksinhuoltajaksi ja leskeksi hänen toinen vaimonsa.⁷

Tämä havainto imaisi minut lähdekritiikin väkevään virtaan. Minun oli itse nähtävä nuo Diakonissalaitoksen aineistot. Ryhdyin selvittämään asiaa perin pohjin. Selvitin, että Fontell meni naimisiinkin vasta vuonna 1882 ja vaimo muutti seuraavana vuonna Turusta Tampereelle. Laajojen lähdetutkimusten jälkeen sain selville, että viittaukset vapaakirkollisiin pyhäkouluihin ja raamattunaisiin olivat sikäli anakronistisia, että niitä olikin ilmennyt Helsingissä samanaikaisesti kuin Tampereella, eikä aikaisemmin eli Tampereen esikuvana. Rouva Fontell olikin tutustunut raamattunaistyöhön evankelisissa piireissä Turussa. Fontell haki sieltä papinpaikkaa vielä vuonna 1884, mutta tamperelaisten iloksi hänen oli jäätävä kappalaisen virkaansa.⁸

Tästä alkoi hektinen asioiden tarkistelu. En voinutkaan enää huoletta ottaa tietoa sieltä, toista täältä, aikaisemmin luotettavaksi luulemastani teoksesta. Jopa Kaupunkilähetyksen ensimmäinen vuosikertomus vuodelta 1907 sisälsi runsaasti virheellistä tietoa varhaisesta toiminnasta. Koska Fontell ei ollut enää paikkakunnalla, ja ehkä ruotsinkielisen ompeluseuran väki ei ollut lukenut vuosikertomusta ennen sen painamista, painetut tiedonannot jäivät

elämään omaa elämäänsä tuleviin tutkimuksiin. Kortekangaskin luotti *Kansan Lehden* vaalikirjoitukseen, jossa mustamaalattiin Fontellia väittämällä tätä oluttehtaan omistajaksi ja ruotsinmieliseksi.⁹

Oluttehtailijaksi Fontell olisi voinut tullakin, kun hänen toinen vaimonsa peri upporikkaan isänsä. Kaivoin Sumeliuksen perunkirjat Tampereen kaupunginarkistosta. Omaisuutta oli luetteloitu kymmenien sivujen verran, mutta listassa ei ollut yhtään oluttehdasta. Fontell laittoi lapsensa suomenkielisiin kouluihin toisin kuin suomenmieliseksi mainittu Waldemar Walli, joka voitti Tampereen kirkkoherranvaalin.¹⁰

Perusteellinen lähdetutkimus ja kaikki kiehtovat käänteet Kaupunkilähetyksen historian alkuvuosiina eivät mahtuneet tilaushistoriaan eivätkä ylempään pastoraalin tutkielmaani, joten kirjoitin niistä myös erillisen artikkelin otsakkeella ”Tamperealaisen pyhäkoulun ja diakonian alku K. O. Fontellin aikana 1877–1907” Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirjaan vuonna 2008.¹¹ Olin saanut hyvää oppia lähdetutkimuksen ja aiempaan tutkimukseen nojaavan referoinnin eroista. Molemmat edellyttävät lähdekritiikkiä.

Lähdetutkimusta voi oikaista yleensä vain lähdetutkimuksella – jos on esittää uusia lähteitä tai uskottavaa lähdekritiikkiä aiemman tutkimuksen lähteiden käytöstä. Kirjallisuutta referoidessaan on

1 Kulhia 2011.

2 Järventie 1959, 5.

3 Tampereen Kaupunkilähetyksen arkisto Martti Järventien mappi; Järventie 1959, 126–127, 195, 199. Esimerkiksi rehtori Ellen Cannelinin kirjalliset vastalauseet alkoholistikodin ja tuberkuloosipotilaiden toipilaskodin perustamisista koskien ovat kadonneet.

4 Järventie 1959, 33, 41, 56, 172–181; Kortekangas 1965, 172–174.

5 Järventie 1959, 176–180.

6 Kulhia 2007.

7 Järventie 1959, 41–42; Kulhia 2008, 74, 82–83.

8 Kulhia 2008, 73–79.

9 *Tampereen Kaupunkilähetyksen Vuosikertomus v. 1907 sekä muutamia tietoja Kaup. lähetyksen aikaisemmasta toiminnasta*; Järventie 1959, 37; Kortekangas 1965, 146–147, 230.

10 Kulhia 2008, 80, 85–86. Tutkin myös Fontellin ensimmäisen vaimon, Linan, perunkirjat, ei oluttehdasta häneläkään.

11 Kulhia 2007; Kulhia 2008a; Kulhia 2008b.

syitä katsoa, mitkä ovat kirjoittajan lähteet ja arvioida niiden todistusvoimaa. Suuren epäuskon noustessa on tarkistettava alkuperäiset lähteet.

LISÄÄ EPISODEJA VÄITÖSKIRJAN TIIMOILTA

Väitöskirjatutkimukseni aikaisesta lähdekritiikistä voisin vielä mainita muutaman episodin. Olavi Vuorela ryhtyi videonauhoituksessa vuonna 1999 korjaamaan Matti Joensuun muistelmia. Tämän myötä ymmärsin jatkossa tarkistaa Joensuun muistelmissaan esittämiä seikkoja Kaupunkilähetysvuosistaan. Yleensäkin muistitiedon käyttäminen edellyttää lähdekritiikkiä ja varmistuksia. Nykyään sen vahvuutena pidetään eksaktien tietojen saamisen sijaan muistelijaan syvälle piirtyneiden vaikutelmien hyödyntämistä.

Asiakirja asiakirjan perään ammattioppilaskotien johtajaa Lauri Rauhalaa tituleerattiin sosiaalihuoltajaksi eli kyseisen, moneen virkaan vaadittavan, silloisen Yhteiskunnallisen Korkeakoulun tutkinnon suorittaneeksi henkilöksi. Rauhalan tavoin Nokialta kotoisin ollut pastori Järventiekin, joka oli hänet palkannut ammattioppilaskodin johtajaksi, kirjasi hänet jokaiseen Kaupunkilähetysten asiakirjaan sosiaalihuoltajaksi. Hänen on mainittu olleen myös Nokian seurakunnan nuorisotyösihteeri vuosina 1947–1949, mutta tästä ei löytynyt merkintöjä Nokialta. Käydessäni läpi *Huoltaja*-lehden vuosikertoja, Rauhalan nimeä ei näkynyt minään vuonna tutkinnon suorittaneita uutisoitaessakaan.¹²

Hankin sosiaalihuoltajien matrikelin¹³ ja sieltä löytyi kyllä rouva Margareta Rauhala, mutta ei Lauria. Lisäksi vaimo oli merkinnyt itsensä kyseisten Kaupunkilähetysten laitosten johtajaksi, vaikka yhdistyksen asiakirjoissa ei niin asiaa ilmaistukaan. Ehkä kyseessä oli hänen näkemyksensä todellisesta marssijärjestyksestä. Olisin haastatellut Margaretaa, mutta minulle ei kerrottu hänen hoitopaikkaansa eikä väestörekisterissä ollut hänen osoitettaan.

Hämeen läänin sosiaalihuollon piiritarkastajan arkistosta Hämeenlinnan maakunta-arkistosta löytyivät lopulta Lauri Rauhalan koulupaperit. Sen jälkeen kun hänet oli valittu Tampereen kaupungin Rauhaniemen poikien vastaanottokodin johtajaksi, valinta piti vahvistuttaa piiritarkastajalla ja paperit

päätearkistoiitiin sinne Tampereen kaupunginarkiston sijaan. Piiritarkastaja Eeva Salo oli tutkinut papereita ja lyijykynämerkinnöillä todennut tutkimuksen jääneen kesken. Hän vahvisti kuitenkin Rauhalan valinnan virkaan, sillä hän katsoi, että kesken jääneet opinnot yhdessä menestyksekkään uran kanssa riittivät.

Rauhala teki hyvää työtä ja eräs informanteistani, jonka hän oli kasvattanut ammattioppilaskodissa pojasta mieheksi, tuli hänen alaisekseen ja vaihtoi vielä kahdesti työpaikkaa Rauhalan mukana. Hän kertoi, että Rauhala oli erittäin hyvä puhumaan ihmisiä ympäri.¹⁴

PITKIEN LÄHDESARJOJEN HYVIÄ PUOLIA

Väitöstutkimuksessani olin asettanut tehtäväkseni muun muassa selvittää kehitysvammaisten tuetun asumisen ideoinnin ja alkuvaiheet. Kukaan haastatteleistani henkilöistä ei muistanut varmaksi alkuperäistä ideoisijaa, vaan ehdottelivat toinen toisiaan keksijäksi. Vasta kun pääsin kaupunginhallituksen pöytäkirjojen liitteissä vuoteen 1965, löytyi ensimmäinen kaupungin suunnitelma, jossa ehdotettiin Kaupunkilähetystä kehitysvammaisten asuntolatoiminnan tulevaisuuden ylläpitäjäksi.¹⁵

Tätä ennen olikin järjestetty pienimuotoista tuettua asumista yhdistyksen Työkodin tiloissa. Aarno Kartilan 1950-luvun lopulla laatimissa alkuperäisissä kaavailuissa oli jo kirjattu asuntolan tarve ja alustavat suunnitelmat sellaisesta. Tästä piti alkujaan tulla kaupungin omaa toimintaa. Tätä en voinut referoida mistään tutkimuksesta, sillä aiemmin ei ole tutkittu, miten tuettu asuminen alkoi Suomessa. Pitkinä sarjoina tehty lähdetutkimus toi uutta ja tärkeää tietoa, jota en olisi löytänyt tyytyväällä poimintoihin tai läpileikkauksiin.

Väitöstutkimuksessani olen saanut kunnian ja tavallaan etuoikeuden kirjoittaa uusia lehtiä sosiaalihistoriaan. Avioliittoneuvonnan syntymisestä on tiedetty pari faktaa, mutta nyt sen syntyhistoria sosiaalisena innovaationa on kartoitettu. Kehitysvammaisten teollisen työtoiminnan alusta ei ole tietoa alan oppikirjoissa, kuten ei myöskään tuetun asumistoiminnan tulosta Suomeen. Molemmat toimintamallit ovat nyt levinneet koko Suomeen eikä kehitysvammatyötä voisi kuvitella ilman niitä.

Olen halunnut tehdä työtä, jolla on jokin tarkoitus. Tutkimuksen tulee tuoda uutta tietoa yleisen ymmärryksen lisäämiseksi. Tutkimuskysymysten tulisi olla sillä tavoin rakentavia, että kokonaiskuva maailmasta avartuisi ja täsmentyisi. Esimerkiksi kolmannen sektorin kristillisten sosiaalipalveluiden tuottajien roolien ja merkitysten tutkiminen on mielekästä. Tänä päivänä eletään hyvinvointiyhteiskunnan muutosvaiheessa, jossa EU:n kilpailulainsäädäntö on tuonut voittoa tavoittelevat liikeyritykset kilpailemaan sosiaalipalvelujen rahoista. Näitä tehtäviä on ruokkosopimusaikojen jälkeen pyritty hoitamaan pyyteettömästi, taloudellista voittoa tavoittelematta ja vieläpä aatteen palosta. Aikaisemman historian tiedostaminen tuo oman näkökulmansa tähän keskusteluun.

Olen tutkinut myös sitä, mikä on ollut naisten asema ja rooli Kaupunkilähetysessä. Tähän liittyy läheisesti toinen tutkimuskysymys eli minkälaista henkilöstöpolitiikkaa on harjoitettu. Kristillisistä hyväntekeväisyysjärjestöistä on monista syistä johtuen sellainenkin käsitys, että uskonnollisuutta hyväksikäyttäen alistetut, alipalkatut naiset raatavat itsensä lähes hengiltä ja lastenkotien lapset kokevat julmuutta ja uskonnollista painostusta. Tästäkin syystä on tärkeää tutkia järjestöjen toimintaa – oliko näin vaikkapa Kaupunkilähetysessä?

Sukupuolentutkimuksen piirissä on huomattu historioitsijoiden olevan muita aiheen tutkijoita vähemmän kiinnostuneita feministisesti ohjelmallisesta tai provosoivasta tutkimustavasta. Historioitsijoiden työskentelyä on nimetty kaksoisstrategiaksi, sillä he ovat halunneet ennemminkin tuoda sukupuolikiisymykset tutkimuksiin läpäisyperiaatteella kuin eriytyä omaksi tieteenhaaraksi. Voin yhtyä osaltani tähän linjaukseen, sillä näkemykseni mukaan sukupuolen merkitys useissa historiallisissa tapahtuma- ja vaikutusketjuissa on todennettavissa, joten sen huomioimatta jättäminen on jatkossa erikseen perusteltava tehtävänasettelussa.¹⁶

KIRJALLISUUS

JÄRVENTIE, MARTTI

- 1959 *Uskon ja rakkauten työtä: Tampereen Kaupunkilähetysen 75-vuotishistoria*. Tampere: Tampereen kaupunkilähetys.

KOIVUNEN, ANU & LILJESTRÖM, MARIANNE

- 1996 ”Kritiikki, visiot, muutos”. *Avainsanat: 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 9–34.

KORTEKANGAS, PAAVO

- 1965 *Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa: Tutkimus Tampereesta 1855–1905*. Diss. Helsinki. Tampereen kaupungin tieteellisen rahaston julkaisuja 3. Helsinki: WSOY.

KULHIA, ALI

- 2007 *Ihmisen puolustaja: Tampereen Kaupunkilähetys 100 vuotta*. Tampere: Tampereen Kaupunkilähetys.
- 2008a *Tamperelaisten apuna ja lohtuna: Tampereen Kaupunkilähetysen rooli sosiaalityön ja sisälähetysen historiassa 1881–2000*. Tutkielma ylempää pastoraalitutkintoa varten Tampereen hiippakunnan tuomiokapitulille. Tampereen tuomiokapitulin kirjasto.
- 2008b ”Tamperelaisen pyhäkoulun ja diakonian alku K. O. Fontellin aikana 1877–1907”. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 98. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 72–93.
- 2009 *Pyynnöstä ja pyytämättä: Tampereen Kaupunkilähetysen kristillissosiaalinen työ ja sen toimintakentät muutoksissa vuosina 1939–1961*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian lisensiaatintutkimus. HYTTK. Myös <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201002081343>. Katsottu 12.5.2011.
- 2011 *Uutta, vanhaa ja lainattua: Tampereen Kaupunkilähetysen kristillissosiaalisen työn asemoituminen hyvinvointivaltion rakentumisessa 1939–1973*. Diss. Helsingin yliopisto. Helsinki: [omakustanne].

SOSIAALIHUOLTAJAT

- 1971 *Sosiaalihuoltajat 1944–1969*. Helsinki: Sosiaalihuoltajat ry.

12 Nokian seurakunnan kirkonarkisto II Cb 1 Nokian seurakunnan kirkkovaltuuston pöytäkirjat, II Cb 2 ja II Cb 3 Kirkkovaltuuston pöytäkirjat.

13 *Sosiaalihuoltajat* 1971.

14 Hämeenlinnan maakunta-arkisto Hämeen läänin sosiaalihuollon piiritarkastajan arkisto Lastenkodin johtajien vaalit Fab:15; Uotila, Aimo, huoltomies, eläkkeellä, s.1942, haastattelu 15.2.2010.

15 Tampereen kaupunginarkisto kaupunginhallitus C I:576 11.10.1965 § 2320, liite 1. Toimikunnan puheenjohtaja oli Onni Honkkila ja muut jäsenet Eero Kivelä, Aino Aspelin, lastensuojelujohtaja Kaarina Rantanen ja varatuomari Mikko Veneskoski, joka oli jo aiemmin pitänyt taloudellisuutta tärkeänä.

16 Koivunen & Liljeström 1996, 18–19.